

„Szisztematikus önsorsrontás”

Interjú Ladányi Jánossal

A felmérések azt mutatják, hogy a magyar társadalom igen jelentős részében már elég régóta erős előítélet él a cigánysággal szemben. Az utóbbi időben ez már a politikai közbeszédben is érzékelhetőbbé vált. A Medián 2009 elején végzett felmérésében például a megkérdezettek 58 százaléka helyeselte azt az állítást, mely szerint „a cigányoknak a véreben van a bűnözés”. Vagyis a tévedés nagyobb kockázata nélkül is állíthatjuk, hogy magyar lakosság közel hatvan százaléka szemében valószínűleg elfogadható és legitim fogalom a „cigánybűnözés” – annak ellenére, hogy nem rendelkezik pontos adatokkal még a magyarországi cigányság létszámáról sem...

Nemzet és Biztonság: Ön és Szelényi Iván 1997-ben – a „Ki a cigány?” című tanulmánnyal – komoly vitát indított el a cigány etnikum nagyságáról, annak mérhetőségéről. Nekem úgy tűnik, mintha e vita máig sem zárult volna le. A legutóbbi népszámláláson például 192 ezren vallták magukat cigány kisebbségüket, ehhez képest a politikai közbeszéd 500 ezer és egymillió közöttire teszi a magyarországi roma társadalom létszámát. Mitől ez az óriási ellentmondás?

Ladányi János: Nagyon röviden: ez azért van, mert az etnikai csoportok, hasonlóan más társadalmi csoportokhoz, nem objektív létezők, hanem társadalmi küzdelmek nyomán kialakuló konstrukciók. Ezt mindenhol a világon tudják, erről csak Magyarországon lehetett azt a gusztustalan vitát folytatni, amit a mi cikkünk kapcsán említett. Nem véletlen, hogy bár mi minden írásunkat idegen nyelven is publikáljuk, ezt meg sem jelentettük angolul, mert az említett megállapítás legalább száz éve teljesen magától értetődő a nyugati tudományos életben. Ráadásul a különböző etnikai csoportokat nem szabad zárt dobo-

zokként elképzelni: köztudott, hogy mindig nagyon nagy keveredés volt a románok és nem románok tartott magyarok között, különösen a falvakban és a legszegényebbek körében. Ezért a kérdésnek olyan módon való feltevése, hogy mennyi roma van egy országban, azt feltételezve, hogy arra válszámként meg lehet adni egyetlen, tudományosan helyes, objektíven meghatározható számot, akarva-akaratlanul a rasszizmust erősítő gondolat. Ez még akkor is így van, ha teljesen biztos vagyok benne, hogy azok esetében, akik a kérdést így tették fel, egészen biztosan épp ellenkező volt a szándék. Mert a kérdésnek ilyen módon való feltevése még azt a választ sem enged meg, hogy vannak félig romák, meg negyedig romák, vagy különböző mértékben és formában roma identitású magyarok, és a sort még sokáig lehetne folytatni.

Nemzet és Biztonság: Pontos adatok hiányában viszont óhatatlanul a többségi társadalom előítéletére és a közbeszédre bízunk annak eldöntésével, kit tekint romának, s ez sem túl szerencsés egy olyan országban, ahol – megint a Medián felméré-

sét idézve – a lakosság 61 százaléka azonosul azzal a kijelentéssel, hogy „a cigányok nem érdemlik meg, hogy támogassák őket”. Most nem is beszélve arról, hogy ez esetben kiket céloztak és céloznak meg a romákat felzárkóztató és integrációját elősegítő programok milliárdjai.

Ladányi János: Természetesen tudjuk: önmagát beteljesítő prófécia az, hogy akit romának tart a társadalom – teljesen mindegy, hogy „jogosan” vagy „nem jogosan” –, azt úgy is fogja kezelni. Abban is teljesen egyetértettünk vitapartnereinkkel, hogy egy szociálpolitikai kérdésekkel foglalkozó társadalomtudós számára ez az, ami elsősorban érdekes. Én is mindig használtam ezt a definíciót, például már akkor, amikor a hetvenes évek közepén roma gyerekekről írtam. Itt találkoztam először ezzel a problémával. Volt egy felmérésünk, aminek keretében mellékesen azt is megkérdeztük, hogy a tanító néni kit tart romának. Az esetek nagy részében a válasz az volt, amit mi is gondoltunk, de volt olyan, hogy valakit, aki nagyon romának nézett ki, a tanító néni nem említett. Amikor rákérdeztünk, még tiltakozott is: „Az nem roma, látná, hogy milyen rendes szülei vannak!” Vagy, hogy az ellenkező esetre is példát említek, a nyolcvanas évek végén Miskolcon, ahol akkor még Horváth Aladár tanító volt – természetesen egy cigány osztályban –, ahova a Békeszálló nevű szörnyűséges telepen lakó gyerekek jártak, Aladár csinált egy cigány folklóregyüttest. Volt egy olyan szőke hajú, kék szemű gyerek közöttük – egyébként ő volt a legjobb táncos –, hogy annál „szőkébb és kékszeműbb” már nem is lehetett volna, de rossz helyen született, rossz helyen lakott, az anyukája elvált, és rettenetesen szegények voltak – így aztán cigánynak számított.

Abban tehát egyetértünk, hogy ez egy önmagát beteljesítő prófécia, csak abban nem értünk egyet, hogy ez az egyetlen

lehetséges, ráadásul objektív definíció, továbbá abban sem, hogy az öndefiníció és a társadalmi környezet által adott definíció megegyezne egymással. Mindenki ugyanis, aki ezt vizsgálta, és hajlandó volt az adatait másokkal megosztani, azt az eredményt kapta, hogy az öndefiníció és a társadalmi környezet által konstruált cigány népesség száma Magyarországon mintegy két és félszeresen, háromszorosan tér el egymástól. A mostani népszámlálásnál kapott szám ugyanazt az arányt mutatja, amit mi kaptunk, amikor függetlenül – tehát nem ugyanabban a kérdőívben – megkérdeztük, hogy ki az, aki magát romának tartja. A 2001-es népszámlálást ugyanis tisztességesen csinálták meg – mert azért volt olyan időszak, amikor a pártközpontból odaszóltak, hogy nem baj, ha egy faluban kevesebb roma van.

Ami a kérdés második felét illeti, vagyis a definiálatlanságot lefordítva a programok szintjére, én azt gondolom, hogy ez nem jelent lényeges problémát. Amikor iskolai, munkahelyteremtő, vagy településfelzárkóztató programokat csinálunk, akkor szerintem nagyon helytelen a pozitív megkülönböztetésnek az az értelmezése, hogy etnikai hovatartozást próbálok megállapítani, és mindenkinek, aki abba a csoportba tartozik, vagy abba tartózonak vallja magát, elvileg adunk valamilyen támogatást. A közhiedelemmel ellentétben az a kisebb baj – bár társadalmilag kétségtelenül irritáló –, hogy ezzel vissza lehet élni. A nagyobb baj az, hogy az etnikai csoportnak mindig csak a teteje kapja a támogatást – vagyis azok, akik e nélkül is boldogulnának –, a legalja viszont, amelynek igazán szüksége volna a támogatásra, kizorul az ilyen programokból. Vagyis szerintem az a jó romaprogram, ami nem romaprogram. Elég, ha pontosan tudjuk, melyek azok a társadalmi problémák, amelyek az átlagos-

nál sokkal súlyosabban érintik a romákat – és ezt tudjuk –, s ott kell beavatkozni az államnak, és fel kell vállalnia azt, hogy egy csomó nem roma is megkapja majd ezt a támogatást, de a romákat nagyon felülprezentáltan fogja érinteni a program. Ez egyebek mellett azért is jó, mert ezáltal bizonyosan csökken a társadalmi ellenállás az ilyen programokkal szemben. Az ugyanis jogosan szül súlyos társadalmi ellenállást, ha a hasonlóan szegény nem romák származási alapon kimaradnak az ilyen programból. Amikor például egy roma többségű településen dolgoztunk, ahol tűzifát próbáltunk osztani télen, hogy ne fagyoskodjanak olyan sokan, akkor néhány nem roma öregasszony is kapott tűzifát, és nem lett belőle semmi probléma. Az iskolai felzárkóztató programok esetében pedig ez még inkább így van.

Ez egy felnagyított probléma, amit korántsem egyszerűen csak tudatlanságból csinálnak az állami szervek és a politikusok, mert amit az előbb elmondtam, azt elmagyarázta mindenki, aki terepen dolgozik, s mindennapi gyakorlatából tudja, hogyan kell az ilyesmit csinálni. A legtöbb romaprogram a valóságos problémák elkenődésére szolgál, arra, hogy azt lehessen állítani: nincsenek, vagy az állami programokkal nem kielégítően célozhatók meg a társadalomból a rendszerváltás után tartósan kiszakadt romák és nem romák. Az úgynevezett romaprogramokkal pedig azt csinálják a minisztériumok, hogy megnézik, mennyi pénzt költenek el, megbecsülik a roma népesség számát, és egyszerűen felszoroznak. És akkor még azt is lehet mondani, hogy eltűnnek a pénzek, és erről a romák tehetnek. Éppen ez történik most az iskolai integrációs programmal kapcsolatban. Nem elég, hogy leállították, de még koncepciók eljárások is folynak azoknak a megbélyegzésére, akik ezt tisztességesen

csinálták az oktatási minisztériumban. Azt gondolom tehát, hogy a definíciós kérdés az állami jóléti programok esetében mondva csinált gond, és a legegyszerűbb része a problémának.

Nemzet és Biztonság: *Vagyis a társadalom, az előítéletes társadalom döntően maga konstruálja azt, hogy ki roma, és bizonyos élethelyzetben akár engem is minősíthet romának.*

Ladányi János: Igen, például, ha „rossz helyen” lakik, vagy „rossz társaságban” van, ha sok „roma kinézetű” emberrel van egy társaságban, akkor ugyanúgy fogják kezelni. De ez minden etnikai csoporttal így van, nem csak a romákkal kapcsolatban. Persze még sok-sok más definíció is elképzelhető a romákra vonatkozóan. A lényeg azonban az, hogy nincs egyetlen helyes definíció, és elvileg sem lehet az egyetlen helyes definíciót megalkotni. A társadalom és a természettudományok terén rengeteg olyan fogalmat használunk, amelyre nincs egyetlen helyes definíciónk. Gondoljon csak a munkanélküliség mértékére – regisztrált, nem regisztrált stb. –, a költségvetési hiány meghatározására, vagy arra a közismert vitára, hogy a gazdasági növekedésbe egyáltalán beleszámítsuk-e – és ha igen, akkor hogyan – a szürkegazdaság, a különböző szolgáltatások, meg ilyenfélék teljesítményét. A definíciók megfelelő volta mindig erősen függ attól, hogy éppen mire használjuk őket. Ez a romák esetében is így van. Sok más definíció is elképzelhető, de az igazi nagy különbség az öndefiníció és a társadalmi környezet általi meghatározás között feszül.

A „romaügy” kapcsán az egyik legnagyobb probléma az, hogy itt a szegénységnek az etnicizálása folyik: a roma ugyanis nem más, mint az etnicizált szegény, függetlenül attól, hogy „ténylegesen” melyik etnikai csoporthoz tartozik. Ez az os-

tobaság meg éppen a különféle ciganológusoktól, romológusoktól származik. Ők alkották meg ugyanis azt a sztereotípiát, hogy a romák valahonnan Indiából elindultak karavánzsekerekkel, és nonstop jöttek, amíg a Népszínház utca és a Nagyuvaros utca sarkán le nem táboroztak; útközben elvesztették a hagyományos kultúrájukat, nyelvüket és mesterségeiket, és most már csak arra várnak, hogy egy derék romológus visszavezesse őket a gyökereikhez. Én ezt most persze szándékosan erősen karikírozva mondtam el, de a lényeg körülbelül ez. És ez teljes félreértelmezése a valóságos problémának. Valakik valamikor biztosan jöttek Indiából, de ennek körülbelül akkora jelentősége van a romák mai viselkedésére nézvést, mintha mondjuk a magyarok Etelközben viselt dolgaiból akarnánk a mai magyar társadalom problémáit levezetni. A kulcs ugyanis, akárcsak ma, a múltban is, a szegénységben gyökerezett. A legszegényebb népesség mindig zűrösebb volt, mindig ment munka és megélhetés után, mert azokat a vákuumokat kényszerült kitölteni, amire éppen szükség volt, vagy amit éppen lehetett. Ezért a vándorlás, meg azért, mert – mivel mások és szegények – már a középkorban sem engedték be őket számos országba és a legtöbb városba. Ha szegény volt valaki, akkor egy idő után nagy valószínűséggel romának számított, mindegy, milyen etnikumhoz tartozott, ráadásul a különböző etnikumok gyakran keverednek is egymással. Ma általában migrációs problémának fogják fel az ilyen kérdéseket. Nyugat-Európában is keveredett és keveredik a csavargó, a vándorló és a cigány népesség problémája. Vagyis mindig voltak és vannak letelepedni nem akaró, mert nem is nagyon tudó csoportok, akiket aztán, mintegy gyűjtőnévként, cigánynak neveznek. A dolog nálunk azért is sántít, mert Magyarországon már

nagyon régóta letelepedtek a cigányok, már jóval az államszocializmus előtt.

A szegénység etnicizálásából ered egy másik probléma is. Nevezetesen az, hogy aki kiemelkedik a cigányságból – és ilyen mindig volt –, elköltözik a cigánytelepről, elkezd asszimilálódni, ami nagyon gyakran vegyes házassággal is jár, s ha nem kifejezetten úgy emelkedik ki, hogy megélhetése a cigányságán – vagyis mondjuk cigányzenész vagy cigány politikus – alapul, akkor egy idő után gyakran már nem is számít cigánynak. Az egyik barátom feleségéről például én is csak akkor tudtam meg, hogy cigány, amikor a tanácsomat kérte, hogy elvállaljon-e egy romákkal foglalkozó, magas állami posztot. Vagyis, aki nem szegény és integrált körülmények között él, az gyakran megszűnik cigánynak lenni. Így mindig csak az marad cigány, aki nagyon szegény és nagyon kirekesztett, és megfelel azoknak a cigányellenes ideológiáknak, amelyek Magyarországon jellemzőek.

Nemzet és Biztonság: *A rendszerváltást követően a cigányságot a parlament felvette a tizenhárom magyarországi nemzetiség közé, vagyis hivatalosan úgy tekintünk rájuk, mint akiknek nemzetként kellene integrálódni.*

Ladányi János: Ez a rendszerváltás egyik eredendő bűne. Egyébként a kérdés már az állampárt időszakában is így vetődött fel. A probléma az, hogy Magyarországon a kisebbségi kérdést, a kisebbségi politikát – és nemcsak a cigánykérdést – már régóta a határon túli magyarok ügyéből vezetik le. Biztosítsunk kiterjedt kisebbségi jogokat Magyarországon, ahol alacsony arányban élnek etnikai kisebbségek, erősen asszimiláltak és területileg jócskán szétszórva élnek, és a kölcsönösség elvére hivatkozva kérjük ugyanezt a románoktól, vagy szlovákoktól, ahol nagyobb számban, területileg koncentráltabban élnek magyarok. Pozsgay

Imre és köre volt az élharcosa ennek a politikának, egészen addig, amíg ki nem derült, hogy a cigányok számottevő tényezők Magyarországon, nemcsak a számuk, hanem szociális problémájuk súlyossága miatt is. És akkor elkezdtek mindenféle piszkos, gyakran állambiztonsági eszközökkel manipulálni a különböző cigányszervezeteket. Elkezdtek például lejáratni azokat az értelmiségieket, akik a cigányok önszerveződését tisztességesen csinálták. Így érkezünk el a rendszerváltáshoz, és akkor jön a kisebbségi önkormányzati törvény. Ez lényegében hungaricum, mert ehhez hasonló megoldással csak Dél-Tirolban és a finn lappoknál találkozhatunk, de a dél-tiroliaiak és a lappok helyzete nem hasonlítható össze a magyarországi romákéval. Súlyos probléma, hogy ezt a megoldást választotta a politika, mert tévút és álságos dolog, ráadásul egy idő után vissza is üt. A kisebbségi önkormányzatiság ugyanis a lecígányozott kisebbség kirekesztését erősíti, és a korábbinál is inkább lehetővé teszi a politikai manipulációkat. Például a magyarországi németek vagy szlovákok esetében – ahol kisebbséginek lenni magándöntés – az önkormányzatiság csak egy költséges „hülyeség”. Van azonban két kisebbség, a cigányok és a zsidók, akik esetében kisebbséginek lenni nem magándöntés kérdése, ugyanis ha felvállalja, akkor is, ha nem, akkor is jó eséllyel lecígányozzák és lezsidózzák őket. A zsidók körében erről akkoriban nagyon komoly viták folytak. Nagyon sokan tiltakoztak például az ellen – tudom, mert történetesen akkoriban én voltam a Raoul Wallenberg Egyesület egyik vezetője, majd elnöke, és igen sok levelet kaptunk ezzel kapcsolatban –, hogy őket ismét nyilvántartásba vegyék, és hogy a politika határozza meg, hogy kik a „magyarországi zsidóság” vezetői.

A romák esetében az önkormányzatiság-gal kapcsolatban az a legnagyobb problé-

ma, hogy számukra ez egy politikai gettó. Ha ugyanis egy roma helyi, vagy országos politikával akar foglalkozni, akkor elküldik, hogy foglalkozzon politikával az önkormányzatban. Ha egy roma házát elvitte a vihar, és bemegy az önkormányzathoz, akkor gyakran azt mondják neki, hogy eltévesztette a címet, menjen a cigány önkormányzathoz. A törvény szerint a kisebbségi önkormányzatoknak elsősorban a nyelvvél, a kultúrával és a hagyományokkal kellene foglalkozniuk, de ma szükségszerűen elsősorban szociális kérdésekkel foglalkoznak. Ez utóbbi pedig nem más, mint hogy a politika eltolja magától a problémát és annak megoldását, mondván: a nagypolitikának – azon kívül, hogy a parlamenti pártok listáján bejutott néhány „díszcigány” mindenféle frázisokat puffogat – ezzel nem kell foglalkoznia, mert ez a kisebbségi önkormányzat dolga. A kisebbségi önkormányzati törvény tehát csupán arra volt jó, hogy elmondhassuk: befogadó nemzet vagyunk, és olyan kisebbségi jogokat adunk, mint sehol máshol – közben meg a valóságos problémát eltoljuk magunktól.

Probléma még az is, hogy úgy alakították ki a törvényt, hogy gyakorlatilag helyben nem lehet mást megválasztani, mint akit a „nagy” önkormányzat támogat. Ezért aztán mindenféle kétes alakok jelennek meg. Az Országos Cigány Önkormányzatra ez fokozottan is igaz – elég csak beleolvasni mostanság a napilapokba –, ott nemcsak a pártok, hanem a nemzetbiztonsági hivatal is mindig igen aktív volt abban, hogy éppen kit válasszanak, vagy buktassanak meg, ki legyen az elnök. És azt kell mondanom, hogy nagyon veszélyes dolog ez az egész. Az is, ahogyan ezek az önkormányzatok ma működnek, de az is, ha egyszer véletlenül a kisebbségi önkormányzatok elkezdenek tisztességesen működni, ha majd többségében nem ilyen kétes figurák lesz-

nek a vezetői, mint amilyenek jelenleg. És ennek a lehetősége azért nem teljesen zárható, hiszen ha nagyon kiéleződik a helyzet, ha már nagyon nagy a baj, akkor azért mégiscsak előfordulhat, hogy valami tisztességes társaság kerül a helyükre. A kisebbségi önkormányzatiságnak az a legnagyobb baja, hogy még egy ilyen alternatíva is nagyon veszélyes lenne, hiszen mindenféle etnikai politizálás veszélyes, többségre, kisebbségre egyaránt.

Nemzet és Biztonság: *Őn szerint tehát a jelenlegi rendszer kontraszelektál?*

Ladányi János: Ha jóindulatú vagyok, azt mondom: igen, ha pedig kevésbé jóindulatú, akkor azt, hogy az egész erre lett kitalálva. A romák találtak volna maguk között megfelelő vezetőt, csak ez mindig meg lett akadályozva. Én ezt megpróbáltam többször elmondani, különböző helyeken. Sokat voltam Amerikában, többek között Chicagóban, ahol egyebek mellett a különböző etnikai lázadások, polgárjogi mozgalmak tanulmányozásával is foglalkoztam. Próbáltam elmondani, hogy ne csináljanak ilyet, hogy ne segítsenek kétes és megkérdőjelezhető embereket ilyen pozíciókba, mert minden gettó-lázadás úgy szokott kezdődni, hogy a hatalom kiküldte az ilyen embereit, és azokat verték agyon először. Azután pedig elszabadult a pokol.

Nemzet és Biztonság: *Ha már Amerikánál tartunk... Amikor romák integrációjáról beszélünk, akkor sokan hivatkoznak külföldi példákra. A fekete polgárjogi mozgalomra, vagy a dél-afrikai apartheid történetére. Elsősorban arra, hogy megoldásuk mindkét helyen akkor vált fontossá a többségi, vagy Dél-Afrika esetében az uralkodó fehér kisebbségi társadalom számára, amikor kialakult egy erős fekete középréteg, akik politikai mozgalommá tudták szervezni a feketéket. Én nem látom, hogy Magyarországon lenne egy olyan valóban*

komoly, a magyar roma társadalomhoz erősen kötődő értelmiségi és középréteg, amely a romaintegráció vagy, mondjuk, egy radikálisabb roma polgárjogi mozgalom élére állhatna.

Ladányi János: Kétség sem fér ahhoz, hogy az úgynevezett cigányügy nemcsak Magyarországon, de Európában is nagyon-nagyon különbözik a feketék ügyétől, akár Amerikáról akár Dél-Afrikáról van szó. Már csak a számarányok miatt is. Chicagóban például a népességnek majdnem a fele fekete. De történetileg is teljesen különbözik a két ügy. A radikális romák is gyakran használják ezt a párhuzamot, de ez egyszerűen hamis és nagyon veszélyes. Szerintem a cigányok problémája sokkal könnyebben kezelhető, mint a feketék ügye. Én alapvetően a politikai elit rövidlátásának tulajdonítom azt, hogy egy ilyen kis létszámú, erősen integrált és integrálódni akaró népcsoport körül, történetileg ennyire rövid idő alatt sikerült egy ilyen súlyos feszültséget létrehozni. Ennek egy része nyilván elkerülhetetlen volt a rendszerváltás után, elsősorban a gazdasági visszaesés és a kvalifikálatlan munkaerőnek a munkaerőpiacról való kiszorulása miatt. Vagyis az nem igaz, hogy a romák helyzetének romlása teljesen elkerülhető lett volna, de ennek ellenére úgy látom, hogy a feszültség ilyen mértékű kiéleződése egyáltalán nem volt törvényszerű. Magyarországon ugyanis nincs az az iszonyatos szakadék a romák és nem romák között, mint amilyen Amerikában még ma is létezik a fehérek és a feketék között. Persze van egy sor hasonlóság is, hiszen a kisebbségi lét, a kirekesztés, a diszkrimináció egy sor szociálpszichológiai hasonlóságot okoz. Ami Magyarországra specifikus, ami a legtöbb helyen nem létezik, illetve ennyire erősen csak nálunk érzékelhető, az éppen az, hogy igenis elindult egy erős roma középosztályosodási folyamat...

Nemzet és Biztonság: *Ez mérhető?*

Ladányi János: Valamennyire igen. De persze itt is igen nehéz definiálni, hogy kit tekintünk középosztályhoz tartozónak. A mi 2001-es adataink azt mutatták – de mára a helyzet valószínűleg egy kicsit romlott –, hogy a 700 ezerre tehető romának tartott népességnek a negyven százaléka többszörösen kirekesztett, tehát szegregált körülmények között, városi vagy falusi telepeken él, megfelelő iskolázottság és/vagy munka nélkül. Ebben a körben egyébként jóval magasabb a magukat cigánynak tartók aránya is. Az öntudatos cigány értelmiségtől eltekintve ugyanis általában az tartja magát romának, akinek nincs más lehetősége, mint hogy romának tartsa magát. A cigányoknak ez a rétege a legnyomorultabb, mert hát miért mondja azt valaki, hogy nem roma, ha cigánytelepen lakik, és már mindenhol ki lett szorítva. Van azután egy olyan réteg, amely semmilyen általunk vizsgált dimenzió mentén sincs kirekesztve, tehát nem jár szegregált iskolába, nem munkanélküli és nem lakik cigánytelepen. Ezek aránya 2000-ben 15 százalék körül volt. És a közöttük lévő 40-50 százalék sorsa az, ami most a nagyon nagy kérdés: lesüllyed-e vagy sikerül tartania magát?

Ilyen máshol egyébként nincs Kelet-Európában. Nagyon érdekes, hogy van három ország egymás mellett – Bulgária, Románia és Magyarország –, amelyeket távolabbról nézve gyakran meg sem szoktak különböztetni egymástól: egy térségben helyezkednek el, hasonló a történelmi múltjuk, különösen a közelmúltjuk, és mégis ekkora különbségeket mutatnak ebben a kérdésben. Bulgáriában például alig számít, hogy valaki romának tartja magát vagy sem. Az ottani románok tartott népesség 80 százaléka tartja magát romának, és van további 12 százalék, amelyik még mindig nem bolgárnak, hanem töröknek

mondja magát. Az ottani romák többsége telepeken, iszonyatos körülmények között él, s ha lesz robbanás, az valószínűleg Bulgáriában következik be először. De más a helyzet Romániában is, sőt ezen belül más a helyzet Erdélyben és más mondjuk Olténiában... A lényeg azonban az, hogy a másik két azonos régióban fekvő és a románok tartott népesség magas számával jellemezhető országban nincs olyan erős középosztályosodás, mint Magyarországon. Ott inkább az jellemző, hogy a roma népesség egésze van kirekesztve.

Magyarországon tehát van egy határozott középosztályosodási folyamat, aminek az egyik jele az, hogy ma már a felsőoktatásba járó romák is egyre többen vannak – bár számuk még mindig nagyon alacsony. A probléma az, hogy attól, hogy van, akiknek jobb lett, a legnyomorultabbaknak nem jobb, hanem még rosszabb lett. Mert mindez azzal jár, hogy azok, akiknek jobb lett, elköltöznek onnan, ahol korábban éltek, és a hátrahagyottak magukra maradnak. Nos, ez az „underclass” típusú fejlődés hasonlít az amerikaihoz, viszont különbözik a többi kelet-európai országtól. Lehet, hogy ez rövidesen megváltozik a mostani romaellenes atrocitások hatására, ami nagyon könnyen átcsaphat olyan helyzetbe, amikor a románok tartott népesség egészét diszkriminálják, vagyis ebben a vonatkozásban is sikerül balkánosodnunk. Látható ma egy olyan folyamat is, hogy egyre többen akarnak elmenni a középosztályosodott romák közül, mivel nekik van erre a legjobb lehetőségük. Régi tapasztalat, hogy amikor elvándorlás van, akkor a legtanultabbak, a legügyekvőbbek mennek el, és csak a legszerencsétlenebbek maradnak.

Ami pedig a roma integrációt illeti, az alighanem olyan módon fog végbemenni, ahogyan a többségi társadalom hagyja. Ha azt az egyetlen utat hagyják meg, hogy

kisebbségi önkormányzatként szerveződjenek meg, akkor az lesz, mert nincs más lehetőség.

Nemzet és Biztonság: *És a nemzetté válás lehetősége, amiről például az Európai Unióban is gyakran beszélnek?*

Ladányi János: Elképzelhető, hogy ha nem hagynak más utat, akkor a nemzetté válás fog előtérbe kerülni. De akkor nagyon sokan fognak meghalni, mert tudjuk, hogy térségünkben ez így szokott végbemenni, s miért történne ez másként a cigányok esetében, mint ahogy történt a többi kelet-európai nemzet történetében. És a cigányok közül valószínűleg sokkal többen fognak meghalni. A nemzetté válás majdnem mindig a „lökött” radikális értelmiségiek ügye volt, de ha ez marad az egyetlen lehetséges út, akkor meglesznek az erre megfelelő romák is. Csakhogy ez tragédia lenne, és nemcsak a cigányok, hanem a többségi társadalom számára is. Gondoljunk bele: ennek Magyarország csak szörnyű vesztese lehet; nagyobb vesztese, mint a többi kelet-európai ország, mert nálunk élnek a legintegráltabb romák. Mert ha a bolgár romák akarnának önálló nemzetté válni, azt – szinte a palesztinokhoz hasonlítható helyzetük miatt – megérteném. Sőt ha én bolgár roma lennék, magam is igen radikális lennék. Ha azonban Magyarország egy ilyen törekvéshez csatlakozna, az egyrészt olyan lenne, mintha Magyarország nem is az Európai Unióhoz, hanem egy balkáni konföderációhoz akarna tartozni. Ezt egyébként leírtam, amikor az Európai Unióban felvetődött az ön által is említett európai romanemzet botor gondolata. Másrészt Magyarországnak még ma is, sőt ma ismét meglehetősen rossz nemzetközi híre van. És most mindegy, hogy rászolgáltunk erre vagy sem, mert hát bizonyos tekintetben igen, bizonyos tekintetben nem. Ha tehát mi elkezdzenénk ugyanazt csinálni, amit mondjuk a szerbek, a románok, vagy a szlovákok,

akkor ennek beláthatatlan következménye lenne a megítélésünkre. Végül harmadrészt, ha létrejön egy roma állam, vagy autonóm terület, vagy a jóisten tudja micsoda, akkor az nem Indiában vagy Bangladesben lesz, hanem itt lesz, nálunk. Ha megnézzük a térképet, akkor pontosan lehet látni azokat a peremterületeket – Nógrád megye keleti, Borsod északi – abaúji – részén, Szabolcs-Szatmárban, vagy délen, az Ormánság egy részén, ahol ma már rendkívül erősen koncentrálnak – sőt az ország történetében első ízben térségesednek – a gettósodó falvak. És ne felejtjük, hogy ennek a határ túlsó oldalán megtalálható a folytatása, például Szlovákiában, pontosan ott, ahol nem is olyan régen a gettólázadások voltak. Ráadásul ezeknek a romáknak a túlnyomó többsége magyar ajkú, és magyarnak vallja magát. Az pedig már többször megtörtént – például az első és a második világháború után is –, hogy átraktak egy csomó cigányt a határ inensó oldalára, mert akkor a cigányok éppen magyarnak számítottak. Vagyis szörnyű konfliktusokra lenne kilátás, különösen azért, mert látjuk, hogy a Magyar Gárda, a Nemzeti Őrsereg, meg ilyen-olyan paramilitáris alakulatok már folyamatosan gyakorlatoznak, masíroznak ott... Ha tehát erre megyünk tovább, akkor az erőszakot és viszonterőszakot szül. Ezt én nagyon súlyos, a nemzet egységét és biztonságát érintő kockázatnak tartom. Ezért írtam meg *Új Trianon készül?* című cikkemet, ami februárban jelent meg a Népszabadságban.

Nemzet és Biztonság: *Aligha szorul hosszabb bizonyításra, hogy napjainkban új típusú, nyíltabb, a politikai közbeszédet is elérő előítéllettel kell szembesülnünk a romákkal kapcsolatban, ami tovább erősíti a romák kirekesztését. Korlátozható, visszaszorítható ez?*

Ladányi János: A tapasztalatok szerint a kirekesztés olyan időszakokban erősödik

fel, amikor nagy társadalmi, gazdasági, politikai változások mennek végbe. A cigányok esetében ez már jóval a rendszerváltás előtt elkezdődött. Már az 1968-as gazdasági reformnak, az intenzívebb termelésre való átalálásnak is a cigányok voltak a legnagyobb vesztesei, de ezt még elrejtette az a folyamat, hogy elfogytak a munkaerő-tartalékok, így a teljes foglalkoztatottság az államszocializmus időszakának végére még a megfelelő iskoláztatáshoz soha sem jutó cigány rétegekre is kiterjedt. De valójában már ekkor nőtt a szakadék. Az iskolai szegregáció is korán megjelenik. Az erről 1982-ben megjelent könyvünket már 1975-ben megírtuk, csak valahogy hét évig nem jelenhetett meg. Már abban leírtuk, hogyan szorítják ki kiegészítő iskolába a gyerekeket csak ezért, mert szegények, vagy romák, vagy mindkettők egyszerre – pedig nincs semmi bajuk. Aztán jön a 1970-es évek végének nagy technológiai váltása, majd a rendszerváltás, megszűnik a magyar nagyipar, és a kvalifikálatlan cigányok ekkor szorulnak ki véglegesen a munkaerőpiacról, ennek minden szociális következményével együtt. Szóval a kirekesztés általában akkor erősödik fel, amikor megbomlik a status quo. Ilyen helyzetekben az emberek nem tudják osztályterminusokban megfogalmazni az identitásukat, hiszen az osztályviszonyok borzasztó gyorsan változnak. De hát valamiféle identitásra mégiscsak szükség van, és ilyenkor visszanyúlnak az olyan öröknek feltételezett dolgokhoz, mint a nemzet, a vallás, az etnikum, a rassz. Ezzel számolni kell, ezt most is pontosan lehetett tudni, sőt ez részben elkerülhetetlen.

A másik dolog, hogy erre rettenetesen reagált a magyar politikai elit. Én 1988 óta minden lényegesebb romakonfliktust ismerek – vagy ott voltam, vagy beszéltem azokkal, akik ott voltak –, és nem szeretem, amikor túlhangsúlyozzák a rasszizmus szerepét. Annak, hogy nem szeretem, persze van egy taktikai

része is. Abban a pillanatban ugyanis, amikor azt mondom valakire, hogy rasszista, akkor vége a diskurzusnak. A rasszizmussal való felelőtlen vádaskodás tehát nagyon rossz taktika. De van ennél egy fontosabb dolog is. Én nem szeretem azokat a mostanában nagy sajtóvisszhangot kapott közvélemény-kutatásokat, amelyek azzal magyarázzák a konfliktusokat, hogy rasszisták az emberek. Azok a felmérések, amikor attitűdöket mérünk, rettenetesen megbízhatatlan módszerek, és bármire fel lehet őket használni. A magyar társadalom tekintélyes része persze meglehetősen előítéletes, de ez általában „csak” cigányviccekben, szörnyű kiszólásokban és egyfajta lekezelő magatartásban jut kifejezésre. Nagyon szűk réteg az, amely eljut a rasszista indítékú cselekedetekig. Én azt láttam mindvégig, a legeslegsúlyosabb konfliktusok esetén is – és ezek olykor valóban pogrommal fenyegető konfliktusok voltak, s inkább csak a jó szerencsén, mint az ügyességünkön múlt, hogy nem váltak tényleg azzá –, hogy van egy nagyon súlyos szociális-gazdasági helyzet, amely kétségtelenül táptalaja a rasszizmusnak. Hatalmas szakadék tátong ugyanis a magyar társadalomban a szegények és a nagyon szegények között. Van a népességnek egy olyan része, mintegy hét százaléka, amely a harmadik világ körülményei között él, míg a társadalom fennmaradó része többé-kevésbé jó eséllyel pályázik arra, hogy előbb-utóbb felzárkózzon Európához. Képzeljük csak el, hogy van mondjuk egy osztrák falu és mellette egy ugandai falu, és köztük egyetlen kocsmá, ahova mindenki járhat. Hát abban a kocsmában igencsak furcsa dolgok történének.

Tehát az említett társadalmi szakadék kétségtelenül táptalaja a konfliktusoknak, de ebből még nem következik egyenesen az, ami nálunk történik. A konfliktusokat ugyanis mindig a hatalom helyi és országos képviselői tematizálják. Ha önmagában csak a rossz

gazdasági helyzet, vagy a népesség előítéletes beállítottsága lenne az ok, akkor nem ilyen lenne a konfliktusok lefolyása. Vegyük például a legelső komoly, országos figyelmet is kapott etnikai konfliktust, a miskolci gettóügyet, amely még 1988 végén volt. Az végül úgy oldódott meg, hogy Pestről Grósz elvtárs leszólt a helyi tanácselnököknek, hogy ezt azért már ne, vagy legalább ne így csináljátok. Másnapról minden elrendeződött, azután eltelt húsz év, és Miskolcon egyetlen komoly konfliktus sem volt. Pedig közben romlott a gazdasági helyzet, óriási lett a munkanélküliség, kialakult egy többgenerációs munkanélküli réteg, olyanokkal, akiknek már a nagyapja is munkanélküli volt, és olyan telepök alakultak ki, hogy azt még elképzelni is rémes. A romló gazdasági helyzet és az előítéletek tehát szükséges, de nem elégséges feltételei az éles etnikai konfliktusoknak. Ezt bizonyítja a legutóbbi miskolci konfliktus is. Amikor megint válság van, meginog a helyi potentátok hatalma, akik mintegy népnemzeti gyökereiket bizonyítandó, kellemetlenkedni akarnak Gyurcsáynak, akkor megint igen éles konfliktus tör ki. Persze igaz, hogy Kelet-Magyarország az átlagosnál cigányellenesebb, s ami fontosabb, otrombábban az, mert cigányellenesnek is különböző módon lehet lenni. De mi nem erről beszélünk. Az előítéletek ellen küzdeni kell, de tudni kell azt is, hogy ez nagyon lassú folyamat, és csak nagyon kitartó munkával lehet javulást elérni. El kell például magyarázni, hogy mit kell tenni az iskolában, miért kell lehetőleg nem szegregált osztályokat létrehozni, mert ha az ember tízéves koráig nem ismer meg közelről egyetlen cigánygyereket sem, akkor nagy valószínűséggel, ha nem is rasszista, de szalonrasszista lesz. De most nem erről van szó, hanem a szörnyű atrocitásokról. Márpedig ezek általában csak oly módon és csak ott jönnek létre, amikor és ahol helyi és

országos politikusok egy kisebb-nagyobb csoportja mintegy tematizálja a problémát, és olyan egyszerű és gyors megoldási javaslatokkal áll elő, hogy meg kell fegyelmeznit, munkára kell kényszeríteni legalábbis a „renitens” cigányokat, ha pedig ez nem megy, akkor meg kell szabadulni tőlük.

Én tehát azt gondolom, hogy a politikai elit nagyon súlyosan hibázott. Hibázott abban, hogy lényegében karhatalmi, nemzetbiztonsági kérdésnek tekintette az egész problémát – miközben még ezt a feladatot is rosszul oldotta meg –, hibázott abban, hogy rendszeresen manipulálta a roma önszerveződést és a kisebbségi önkormányzatokat, ami mára odáig vezetett, hogy a „romakérdés” polgárjogi megközelítése csaknem teljesen ellehetetlenült. Ebből pedig nagyon nagy bajunk származott már ma is, és ennél is nagyobb bajunk lehet a közeljövőben. Mert az nem úgy van, hogy a roma közélet nem tud politikusokat kitermelni: ez szisztematikusan lett ellehetetlenítve, politikai és olykor bizony nemzetbiztonsági módszerekkel is. És azt, hogy manipulálják a kisebbségi önkormányzatokat, s hogy a roma vezetők jelentős része manipulálható, minden politikus pontosan tudja, de úgy látszik, nekik pontosan ilyen vezetőkre van szükségük.

Nagyon erősen hibázott a magyar reformértelmiség is, mert nem igaz, hogy az a helyzet, amiben a cigányok ma vannak, függetlenül attól a gazdaságpolitikától, attól az iskolarendszerrel, attól a munkaerő-politikától, amit folytattak és támogattak. Ráadásul még állandóan le is rasszistázzák a népet, aminek egyenes következménye a Jobbik előretörése. Hogy csak egy példát említsek, a szülők általában nem azért viszik el a gyerekeiket a körzeti iskolákból, mert rasszisták, hanem azért – és én is elvittem a sajátomat –, mert egész egyszerűen rémes az iskolarendszer, rémes az alapszínvonal, s ma

ez az egyetlen módja, hogy jobb esélyt adjanak a gyerekeiknek. Azt állítani tehát, hogy azért visszük el, mert rasszisták vagyunk, egyszerűen nem igaz, ráadásul azt a benyomást kelti, hogy az ő gondjaikra csak a szélsőjobb kínál megoldást.

Nemzet és Biztonság: *Kellőképpen feltett térképezve a magyarországi roma-probléma mélysége ahhoz, hogy komoly lépéseket lehessen tenni? Valóban pusztán politikai akarat kérdése tehát?*

Ladányi János: Mindig kiderül, hogy soha nem láttuk elég tisztán a dolgokat, de azt gondolom, hogy történetesen erről a kérdéstről ma Magyarországon van a legtöbb tudás az egész világon. Más kelet-európai országokról, ahol legalább ilyen súlyos a cigánykérdés, nem lehet ugyanezt elmondani, mert nálunk, ha nehezen is, de már az 1960-as évek végétől kezdve megengedték, hogy ilyen irányú kutatásokat lehessen végezni, és – elsősorban Kemény Istvánnak és tanítványainak köszönhetően – rengeteg színvonalas kutatás is készült. Nyugaton viszont, ahol a politika nem szól bele a kutatásokba, ez a társadalmi konfliktus elhanyagolható jelentőségű, vagy teljesen ismeretlen. Nem igaz tehát, hogy nem ismerjük a problémát. A dolog biztosan nem oldható meg rövid idő alatt, mert a társadalmi problémák – ez pedig egy nagyon súlyos társadalmi probléma – általában nem oldhatók meg rövid idő alatt. De nem is kell próbálkozni a gyors megoldással, mert az általában több kárt okoz, mint hasznot. Azt kellene megérteni, hogy ez nagyon súlyos társadalmi és gazdasági probléma. Olyan probléma, amiből – ha nem kezeljük kiemelt társadalompolitikai kérdésként – ez az ország csak vesztesként kerülhet ki. Azt kellene megérteni, hogy a leszakadó térségekben nem egyszerűen a munkahely, az iskola, vagy a közlekedés hiányzik, hanem mindezek és még rengeteg minden más egyszerre.

Nem annyira a mélyszegény réteghez tartozók száma növekedett az elmúlt húsz évben, az nagyjából ugyanakkora maradt – ami persze már önmagában is nemzeti tragédia. Ennél is nagyobb baj, hogy a probléma súlya növekedett, mert egyrészt elfogyott mindenféle morális és fizikai tartalék, másrészt pedig azért, mert a szegénység, a kirekesztettség generációról generációra újratermelődik. Más az, amikor az első generáció, és megint más, amikor a gyerekük és gyakran az unokájuk is úgy nő fel, hogy nem is látott olyat, hogy valaki is dolgozik...

Egyébként nem annyira reménytelen probléma ez, mint ahogyan sokan gondolják, mert erősen koncentrálódik a térben, vagyis nem igaz, hogy nem lehet megtalálni. Viszonylag kevés helyről van szó, például maximum száz gettóiskoláról, és sokkal kevesebbe kerülne csinálni egy rendes programot, amiről már régóta pontosan tudjuk, hogyan kellene megcsinálni, mint ilyen olyan pályázatokat kiírni, aztán a pénzt elkölteni mindenféle butaságra. És nem igaz, hogy nem lehet elmagyarázni az embereknek, hogy ezt a problémát mindenképpen meg kell oldani. Nem kell ideológiai vitát folytatni róla, de ha elmagyarázzák nekik, akkor az emberek meg tudják, és meg is szokták érteni. Meg tudják érteni, hogy ha valaki egy olyan faluból, ahol cigányok is élnek, elviszi a gyermekét az iskolából, akkor lehet, hogy jól kiszúr a cigányokkal, mert gettóiskolába kényszerülnek, de ezzel a falu halálos ítéletét is aláírja. Mert annak a falunak nincs jövője, ahol gettóiskola van, vagy ahol az iskolát be is zárják. Arra kellene rájönnünk, nekünk, valamennyiünknek, hogy egy ország nem adhatja fel a lakosságának majdnem egytizedét és területének az egyötödét. Ilyet normális nemzet nem tesz, mert ez nem egyéb, mint szisztematikus önsorsrontás. Olyan, mint egy újabb Trianon, amit magunknak csinálunk. ■